

תוכנית לימוד לסמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

”מורנו” להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

יחידה 6 בסדרת: ברכות מיני דגן

קביעת סעודה על פת הבאה בכיסנין

יחידה מספר 6

ביחידה הקודמת למדנו את ההגדרות של פת הבאה בכיסנין. למדנו שעל פת הבאה בכיסנין מברכים 'מזונות', אלא אם כן קובע עליו סעודה. ביחידה זו נברר את גודרי קביעת סעודה לעניין זה.

קביעת סעודה על פת הבאה בכיסנין

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מב עמוד א

רב הונא אכל תליסר ריפתי בני תלתא תלתא בקבא ולא בריך. אמר ליה רב נחמן: עדי כפנא! אלא: כל שאחרים קובעים עליו סעודה צריך לברך. רב יהודה הוה עסיק ליה לבריה בי רב יהודה בר חביבא, אייתו לקמייהו פת הבאה בכסנין. כי אתא, שמעינהו דקא מברכי המוציא. אמר להו: מאי ציצי דקא שמענא? דילמא המוציא לחם מן הארץ קא מברכיתו? - אמרי ליה: אין; דתניא רבי מונא אמר משום רבי יהודה: פת הבאה בכסנין מברכין עליה המוציא, ואמר שמואל: הלכה כרבי מונא. אמר להו: אין הלכה כרבי מונא אתמר. אמרי ליה: והאמר דאמר משמיה דשמואל, לחמניות - מערבין בהן ומברכין עליהן המוציא! - שאני התם דקבע סעודתיה עלייהו, אבל היכא דלא קבע סעודתיה עלייהו - לא

בסיפור הראשון מסופר שרב הונא "לא בריך". האם הכוונה היא שהוא לא בירך כלל?

רב הונא אכל כמות גדולה ולא בירך ברכת המזון. רב נחמן אומר לו שהמדד לקביעת סעודה אינו נמדד לפי האדם הפרטי, אלא לפי מה ש'אחרים' קובעים עליו סעודה. עולה שיש כמות אובייקטיבית הקובעת את האכילה כ'קביעת סעודה'. עלינו לברר מהי.

בנוסף, משמע שרב הונא סובר שהשיעור הדורש ברכת המזון הוא קביעת הסעודה האישית, השביעה האישית של האוכל. רב נחמן אומר שהמדד הוא מה שאחרים קובעים עליו סעודה. האם לשיטתו השביעה האישית של האוכל איננה רלוונטית לעניין קביעת סעודה?

בסיפור השני רב יהודה עסק בנישואי בנו. לכאורה מדובר בהקשר של סעודה. אף על פי כן, למרות שההקשר הוא הקשר של סעודה, לא היה ברור לרב יהודה שיש לברך 'המוציא' על הפת הבאה בכיסנין. האם המשמעות היא שמה שמגדיר את הסעודה הוא 'כל שאחרים קובעים עליו סעודה', ולא ההקשר בו הסעודה נאכלת? לסיכום עולות ארבע שאלות מרכזיות מהסוגיה:

א. מהי הברכה האחרונה שיש לברך אחרי אכילת פחות משיעור סעודה של פת הבאה בכיסנין?

ב. מהי הכמות הנחשבת כקביעת סעודה?

ג. אכל פחות מ'שיעור קביעת סעודה' ושבע, האם יברך ברכת המזון?

ד. האם ההקשר או מאכלים נוספים משפיעים על הגדרת קביעת סעודה?

אך לפני כל זאת, נתייחס לבירור העומד ברקע הסוגיה: האם ברכת המזון הנידונה היא כברכת המזון דאורייתא הנאמרת אחרי אכילת לחם?

האם ברכת המזון על פת הבאה בכיסנין היא מן התורה?

הברכה היחידה שמברכים על אוכל שחיובה מן התורה היא ברכת המזון שמברכים אחרי אכילת פת. פת הבאה בכיסנין, והדומים לה, לכאורה אף הם "פת". כאשר מברכים עליהם ברכת המזון, זה נובע מיחס אליהם כלחם לכל דבר. אם כנים הדברים, הרי שברכת המזון על פת הבאה בכיסנין אף היא מן התורה. הפרי מגדים מתלבט בזה, ואומר שיש להבחין בין סוגי המאפים שדינם כדין פת הבאה בכיסנין:

פרי מגדים אורח חיים משבצות זהב סימן קסח ס"ק ו

אמר ההדיוט הכותב, יש לי בכאן הרהורי דברים והנני פורטם בעזה"י. דע דשלש ברכות בלחם גמור מן התורה הוא, ויש להסתפק פת בכיסנין אם אכל כדי שביעה אי הוה מן התורה או מדרבנן, ונפקא מינה באם מסופק אם בריך או לאו. והנה פת לעקובין יש אומרים עיסה במי פירות לאו לחם לחלה, הוא הדין לברכת המזון לאו לחם מקרי, ואין בשבע רק מדרבנן אטו לחם דין תורה, ובלא שבע לא גזרו. ולהמחבר שם [סעיף ט] הוה דין תורה וטרוקנין להטור [קמט, א] סובר דמר בר רב אשי חולק

וכעכין הם פת גמור, רק שרגילין לכוס אותם לתענוג ואין רגילין לאכול כדי שביעה, משום הכי כל שלא קבע סעודה לא גזור, הא כדי שביעה הוה מן התורה וכן פת שממלאין צוקר ושקדים פת גמור הוה, באופן שבעכין ופת שממלאים כיסים אם כדי שביעה מן התורה חייב, ובספק חייב לברך ופת הנילוש במי פירות, לרא"ש [ה"ק חלה סימן ג] ספק הוא, הואיל ואין חייב בחלה לאו לחם הוה. ואם מסופק הוה ספק ספיקא, שמא בירך, ושמא הלכה כרא"ש

הפרי מגדים מחלק את סוגי המאפים שלמדנו עליהם לשתי קבוצות:

- א. עיסות שכבר בלישתן שונות מעיסת לחם: עיסה מתוקה, שלשו במי פירות וכדו', וכן עיסה רכה (טרקנין) – אלו רחוקים יותר מ"פת", ולכן הפרי מגדים בספק אם הם ברכת המזון עליהם היא מן התורה.
- ב. עיסות הנבדלות מפת רק בשלב האפייה: כעכים (ביגלה, קרקרים וכדו'), שעיסתם דומה לעיסת לחם ורק נאפים עד שמתייבשים, וכן שעיסתה כשל לחם אלא שממולאת בדברים אחרים – אלו דומים ללחם, אלא שלא רגילים לקבוע עליהם סעודה. אך כאשר יש ספק אם קבע עליהם סעודה, זהו ספק דאורייתא. גזור ושמור! הבחנות אלו ישפיעו על הדיון בהמשך. עתה נשוב לשאלות שהצבנו.

ברכה אחרונה אחרי אכילת פת הבאה בכיסנין שלא בשיעור סעודה

ר"ף מסכת ברכות דף ל עמוד א

מסקנא היכא דאכיל לה בתורת כסנין בתחלה מברך בורא מיני מזונות ולבסוף ולא כלום

הרי"ף פוסק את מה שלכאורה נאמר בגמרא, שרב הונא לא בירך אחרי אכילתו. משמע שאחרי פת הבאה בכיסנין שלא קבעו עליה סעודה לא מברכים כלל! כך גם משמע בדברי רש"י. רש"י מפנה אותנו לכך שבדף לז ע"ב כבר יש תקדים לכך שלא מברכים ברכה אחרונה על אוכל:

רש"י מסכת ברכות דף מא עמוד ב

מתוך שנותנים בה תבלין הרבה ואגוזים ושקדים ומאכלה מועט - לא הטעינוה ברכה מעין שלש, מידי דהוה אפת אורז ודוחן, דאמרין בפרקין (ברכות דף ל"ז ע"א) בתחלה בורא מיני מזונות ולבסוף ולא כלום.

ברם, בדף לז רש"י מבאר מה המשמעות של "ולא כלום":

רש"י מסכת ברכות דף לז עמוד א

ולא כלום - כלומר אין טעון מברכות פירות ארץ ישראל ולא כלום, אלא בורא נפשות רבות, ככל מידי דליתיה משבעת המינין

בספר הפרדס מסביר מדוע "בורא נפשות" נקרא "ולא כלום":

ספר הפרדס (נביו) שער תקון הברכות

...לבסוף הוא אומר בא"י אמ"ה בורא נפשות רבות וחסרונם על כל מה שברא חי העולם. ובירושלמי חותם ברוך חי העולמים ופירש הרב ר' יהודה ב"ר יקר ז"ל 'בורא נפשות רבות' הם בני אדם והאילנות וכל שאר דברים. 'וחסרונם', כלומר ברא אותם, וגם כן ברא אשר חסר להם, כלומר יניקתם. ולזאת הברכה קראוה ז"ל בכל מקום, "ולא כלום". והשיב הרשב"א ז"ל בתשובה שקבל מפי רבו הרב ר' יונה ז"ל דלפי שבכל הברכות אדם מזכיר שם פרי, בורא פרי העץ ולבסוף על העץ ועל פרי העץ, או על המחיה, וכן לכולן. אבל בברכה זו אין אדם מזכיר שום ענין מן ההנאה כלל, ועל כן קראוה רז"ל "ולא כלום"

הפרדס מסביר שגם הגמרא לא התכוונה שלא מברכים אחרי האכילה כלל, אלא מברכים 'בורא נפשות'. הוא מסביר (בשם הרשב"א בשו"ת חלק א' סימן קמט) ש'בורא נפשות' נקרא 'ולא כלום' מפני שלא מזכירים בה את האוכל עליו מודים לקב"ה, אלא מודים באופן כללי על יצירת המסגרת בה הקב"ה ברא בריות הזקוקות לתזונה, ובמקביל לכך יצר את המזונות המזינים אותם. תלמיד רבינו יונה מביא שיטת ראשונים הפוסקת כך ביחס לסוגיה שלנו:

רבינו יונה על הרי"ף מסכת ברכות דף ל עמוד א

אפילו הכי לא בירך לבסוף. ויש מפרשים שלא בירך לבסוף כלל, מפני שלא היה אכילה קבועה, וכן נראה מתוך מה שכתב הרי"ף ז"ל. ויש מפרשים שלא בירך אלא בורא נפשות בלבד

מלשון רבינו יונה נראה שהרי"ף אומר כך: מכיוון שהקב"ה נתן לנו את מיני הדגן בכדי לייצר פת לשביעה. אם כך, אם מה שאנו אוכלים אינו פת, ולא שבעים ממנו, לא מברכים כלל. ברם, כאמור, אחרים מבארים שהכוונה היא לברכת 'בורא נפשות'.

❖ הרחבות – הרחבה נוספת בשיטת הרי"ף ורש"י

כאמור, הרשב"א מסביר כך את לשון חז"ל, אך ביחס לסוגיה שלנו הוא פוסק אחרת:

חידושי הרשב"א מסכת ברכות דף מב עמוד א

רב הונא אכל תליסר ריפתא בני תלתא תלתא לקבא ולא בריך, פ"י פת הבאה בכסנין היה, ושלא בסעודה אכל ולא בריך אחריו, כלומר ג' ברכות אלא מעין ג' ... אבל אי אפשר לומר דרב הונא לא בריך לאחריו כלל, דהא לא גרע מתאנים וענבים שמברך מעין שלש, אלא ודאי כדאמרן ... ותמהני על הרב אלפסי ז"ל שכתב בהלכות שאם אכלן בתורת כסנין בתחלה מברך בורא מיני מזונות ולבסוף ולא כלום

אם כך, מצאנו שלוש שיטות בראשונים מה מברכים אחרי אכילת פת הבאה בכיסנין שלא קבע עליה סעודה: רי"ף – לא מברכים כלל. תלמיד רבינו יונה – בורא נפשות. רשב"א – מעין שלוש.

השו"ע פוסק כדברי הרשב"א (בהתאם לפסיקת רוב הראשונים – תוספות רא"ש רא"ה ריטב"א):

שלחן ערוך אורח חיים הלכות בציעת הפת, סעודה, וברכת המזון סימן קסח סעיף ו

פת הבאה בכיסנין, מברך עליו: בורא מיני מזונות, ולאחריו: ברכה אחת מעין שלש;

אכל פת הבאה בכיסנין ושבע

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מב עמוד א

רב הונא אכל תליסר ריפתי בני תלתא תלתא בקבא ולא בריך. אמר ליה רב נחמן: עדי כפנא! אלא: כל שאחרים קובעים עליו סעודה צריך לברך

כאמור, רב נחמן אומר שאין ללכת לפי נקודת השביעה האישית של רב הונא, אלא אם אחרים קובעים סעודה, צריך לברך. רב נחמן שואל "עדי כפנא?". מלשונו ניתן ללמוד שרב הונא לא בריך מכיוון שלא שבע. האם סברא זו נדחתה לגמרי? כלומר: אילו רב הונא היה אוכל פחות מכדי שביעה של אחרים, והיה מברך ברכת המזון בגלל שהוא שבע, האם גם אז רב נחמן היה מעיר לו "כל שאחרים קובעים עליו סעודה", ואתה לא אכלת את הכמות הזאת?

נראה שהרמב"ם פוסק כרב הונא ולא כרב נחמן:

רמב"ם הלכות ברכות פרק ג הלכה ט

עיסה שנאפת בקרקע כמו שהערביים שוכני המדברות אופים, הואיל ואין עליה צורת פת מברך עליה בתחילה בורא מיני מזונות, ואם קבע מזון עליה מברך המוציא, וכן עיסה שלשה בדבש או בשמן או בחלב, או שעירב בה מיני תבלין ואפאה, והיא הנקראת 'פת הבאה בכסנין', אף על פי שהוא פת, מברך עליה בורא מיני מזונות, ואם קבע סעודתו עליה מברך המוציא.

בעוד שרב נחמן מדבר על מה ש'אחרים' קובעים עליו סעודה, הרמב"ם פוסק שאם הוא קבע סעודתו, מברך המוציא.

רא"ש מסכת ברכות פרק ו סימן ל

וכתב רבינו משה ז"ל דאם אחרים אינם קובעים אפילו כשהוא קובע אינו מברך דבתר רוב אזלינן ובטלה דעתו אצל כל אדם. והראב"ד ז"ל כתב "ואם היה קובע עליו, אפילו משהו מברך עליו בתחלה המוציא ולבסוף שלש ברכות". ונראה דברי רבינו משה ז"ל

לא ברור מיהו רבינו משה אותו הרא"ש מצטט כאן. שיטתו שרב נחמן דוחה לחלוטין אתהסברא של רב הונא. בעוד שרב הונא סובר שאין לברך ברכת המזון אם הוא, אישית, אינו שבע, רב נחמן סובר שהשביעה האישית שלו איננה רלוונטית. הוא יברך ברכת המזון על שיעור סעודה הקבוע בהלכה ולא פחות מכך. הרא"ש אומר שנראין דבריו.

הראב"ד חולק על כך, וסובר שרב נחמן אינו חולק על רב הונא בזה. רב נחמן אומר: אילו היית שבע היית מברך ברכת המזון גם על כמות קטנה יותר. אך מאחר ואכלת יותר משיעור שאחרים קובעים עליו סעודה, עליך לברך ברכת המזון. המשמעות היא שיש לברך ברכת המזון על שביעתו האישית או על שיעור שאחרים קובעים עליו סעודה, הנמוך שביניהם.

❖ הרחבות – ראיית המגן גיבורים לשיטת הרא"ש

עולות כאן שלוש שיטות:

רמב"ם: קביעת סעודה נקבעת לפי הכמות האישית הדרושה.
 רבינו משה שפוסק הרא"ש: הכמות שאחרים קובעים עליה סעודה היא הקובעת.
 ראב"ד: שניהם יכולים לקבוע: השיעור האישי, או מה שאחרים קובעים עליו סעודה.

רע"א מקשה על הרא"ש:

הגהות רבי עקיבא איגר אורח חיים סימן קסח סעיף ו

אם נחליט דלחם גמור, כיוון דהוא שבע ממנו חייב בברכת המזון מן התורה, אם כן אף בפת הבאה בכיסנין אמאי אינו מברך כהאי גוונא ברכת המזון? הא הוא לחם גמור, למצה ולחלה!
 אלא על כרחך צריך לומר:

- א. או דגם בלחם גמור מה שחייבה תורה "ואכלת ושבעת", היינו מה שאחרים רגילים לשבוע.
- ב. או דצ"ל מן התורה יוצאים בברכה מעין ג', דאין מניין ברכות דאורייתא

ננתח את דבריו:

מכך שפת הבאה בכיסנין חייבת בחלה וניתן לצאת בה ידי חובת מצה, הוא מסיק שפת הבאה בכיסנין היא לחם, אלא שאין מברכים עליה 'המוציא' מכיוון שלא רגילים לקבוע עליה סעודה. מכך נובע שברכת המזון על פת הבאה בכיסנין היא מן התורה.

כמובן שאין כוונתו לבטלה הרכה, שדינה כדין פת הבאה בכיסנין, שהרי היא אינה חייבת בחלה.
 כפי שלמדנו לעיל, הפרי מגדים אומר שגם ביחס לעיסה שנילושה במי פירות ושאר ממתקים יש ספק, ואינו ברור שהללו נחשבים 'לחם' וחייב ברכת המזון שלהם מן התורה.

כמובן שלפי הרמב"ם והראב"ד השאלה אינה מתחילה. אכן השביעה האישית מחייבת בברכת המזון (יתכן ולשיטתם חיוב זה יהיה מן התורה).

התירוצ הראשון אומר דבר מפתיע. אנו רגילים לחשוב ש"ושבעת" מתייחס לשביעה האישית. בהקשר של פסוק זה הבנה זו מתבקשת: האדם חייב לברך את הקב"ה כאשר הוא שבע מטובו. יש לכך שתי נפקא מינות – אכילת כמות שמשיבה אחרים אינה סיבה לברך אם אני איני מרגיש את השובע; וכן להיפך: אם שבעתי, עלי להודות לקב"ה, גם אם אחרים לא היו שבעים מאכילה זו. אך רע"א קורא את הפסוק אחרת: "ואכלת ושבעת" – משמעו – תאמרו את הכמות עליה שבעים, וכאשר אדם אוכל את הכמות הזאת, יברך.

התירוצ השני מחדש חידוש אחר, לכאורה פחות מהפכני. התורה מצווה לברך אחר האכילה. חז"ל לומדים שברכה זו צריכה לשאת מספר מאפיינים: אזכור של הארץ ובניין המקדש, ברית ותורה. אך התורה אינה מצווה לברך את הברכה הזאת בשלוש ברכות נפרדות. אמנם כך חז"ל תיקנו את הברכה, והמשנה מהנוסח שטבעו חכמים אינו יוצא ידי חובה. אך הברכה מעין שלוש, כשמה כן היא: ברכה אחת הממזה את החלקים של שלושת הברכות. המברך את ברכת מעין שלוש מקיים את מצוות "וברכת" מן התורה, גם אם אינו עושה כך באופן שקבעו חכמים.

המשמעות היא שאם יש ספק אם אדם חייב בברכת המזון מן התורה, אם הוא יברך ברכה מעין שלוש, כבר אין ספק מן התורה, שכן הוא יצא ידי חובת ברכה על הדברים שהקב"ה ציווה שיברכו עליהם בברכת המזון. בעזרת ה' ביחידה 8 נעמיק בברכת המזון, ושם נעסוק עוד בהגדרות העולות מדברי רע"א.

השלחן ערוך פוסק כדברי הרא"ש:

שלחן ערוך אורח חיים הלכות בציעת הפת, סעודה, וברכת המזון סימן קסח סעיף ו

פת הבאה בכיסנין, מברך עליו: בורא מיני מזונות, ולאחריו: ברכה אחת מעין שלש; ואם אכל ממנו שיעור שאחרים רגילים לקבוע עליו, אף על פי שהוא לא שבע ממנו, מברך עליו: המוציא וברכת המזון... ואם אכל שיעור שאחרים אין קובעים עליו, אף על פי שהוא קובע עליו, אינו מברך אלא בורא מיני מזונות וברכה אחת מעין שלש, דבטלה דעתו אצל כל אדם.

הביאור הלכה מגביל את דברי השלחן ערוך, ואומר שודאי שבמצבים מסוימים כולם יודו לדברי הראב"ד:

ביאור הלכה סימן קסח סעיף ו ד"ה * אע"פ שהוא

נראה ברור דאם הוא זקן או נער שאכילתו מועט בטבע חייבין בהמוציא וברכת המזון אם אכלו שיעור שדרכן תמיד לקבוע עליו, כיוון דכל בני מינם מסתפקין בשיעור אכילה כזו

הביאור הלכה מקבל את פסיקת השלחן ערוך על פי הרא"ש, שברכת המזון תיקבע על פי מה שאחרים קובעים עליו סעודה. אך פסיקה מוחלטת שכזו תוביל למצבים בלתי סבירים. לדוגמא: האם ילד קטן, האוכל משמעותית פחות ממבוגר, לעולם אינו יכול לקבוע סעודה על פת הבאה בכיסנין? היה מקום לנסח שאנשים שלא סביר שיאכלו את הכמות שמבוגרים אוכלים (ילד קטן, זקן וכדו'), נסמך על הראב"ד ונחייב אותם בברכת המזון. מלשון הביאור הלכה נראה שהוא ניסה לחמוק מכך, שכן איננו פוסקים כראב"ד. במקום זאת הוא אומר 'כל בני מינם מסתפקים בשיעור אכילה כזו'. אמנם ההגדרה ההלכתית היא כל ש'אחרים' קובעים עליו סעודה. אך מיהם אותם אחרים? לא סביר שה'אחרים' יהיו אנשים שונים לחלוטין, עם צרכי אכילה שונים לחלוטין. יש להגדיר 'אחרים' בהתאם לסוג האדם. כך הביאור הלכה, מצד אחד, נשאר עם פסיקת השלחן ערוך כשיטת הרא"ש, ומאידך מוצא דרך להגמיש את ההגדרה של 'שיעור סעודה' האובייקטיבי. הפסקי תשובות מביא נפקא מינות להגדרה זו:

פסקי תשובות הערות סימן קסח הערה 27

לא הזכיר חולה, משום דלא שייך בזה לומר 'כל בני מינם מסתפקים' דחולי אינו דבר קבוע כנער וזקן. ועכ"פ היוצא ברור שאפילו מי שסיגל לעצמו מחמת סיבה של בריאות או הרזיה או סיגופים וכדו' לאכול מעט, ותמיד מסתפק באכילת פת פחות מג' וד' ביצים, כשאוכל מיני מזונות בשיעור שסיגל לעצמו, הוא אצלו שיעור קביעות סעודה ומסתפק בכך, מ"מ אינו מברך המוציא

אילו הביאור הלכה היה אומר לחשוש לשיטת הראב"ד, אזי היה נפתח הפתח לשאול מהו דינו של החולה, הסגפן, וכדו'. אך כאמור, הטענה איננה שהביאור הלכה חושש לשיטת הראב"ד, אלא שגם השלחן ערוך אליבא דהרא"ש מסכים שיש לחלק את האוכלוסיה לקבוצות בהתאם לצרכי אכילתם, ולהגדיר עבור הקבוצה כולה את השיעור האובייקטיבי.

לסיכום:

ברכה אחרונה על פת הבאה בכיסנין

רש"י והריף כותבים שאין מברכים "כלל" אחרי אכילת פת הבאה בכיסנין. רש"י, במקום אחר, מסביר שכאשר הוא אומר שלא מברכים ברכה אחרונה, כוונתו שמברכים 'בורא נפשות', שאינה מכילה את המאפיינים של ברכת המזון, ולכן זה נקרא 'לא לברך'. כך גם פוסק תר"י, שיש לברך 'בורא נפשות'. הרשב"א, בעלי התוספות ועוד פוסקים שיש לברך ברכה אחת מעין שלוש, וכך פוסק השו"ע.

אכל פת הבאה בכיסנין ושבע

מלשון הגמרא ניתן לדייק שרב הונא לא בירך ברכת המזון מכיוון שלא שבע. דבר זה מעלה את השאלה: אילו היה אוכל כמות שמשביעה אותו, אך אינה שיעור סעודה שנקבע על ידי חז"ל, האם יש לברך על כך ברכת המזון? למדנו שלוש שיטות בראשונים:

- א. רמב"ם: קביעת סעודה נקבעת לפי הכמות האישית הדרושה.
- ב. רבינו משה שפוסק הרא"ש: הכמות שאחרים קובעים עליה סעודה היא הקובעת.
- ג. ראב"ד: שניהם יכולים לקבוע: השיעור האיש, או מה שאחרים קובעים עליו סעודה.

רע"א מקשה על שיטת הרא"ש: נאמר בתורה "ואכלת ושבעת וברכת". לכאורה אם שבע על דבר הנחשב פת (כפת הבאה בכיסנין), עליו לברך ברכת המזון מן התורה!

יש לציין שהוא מניח שחובת ברכת המזון על פת הבאה בכיסנין היא מן התורה. בפרק הקודם הפרי מגדים הבחין בין המאפים שעיסתם שונה מעיסת לחם (בלילה רכה או מתוקה), שיש להכריע שברכת המזון שלהם דרבנן (לכל הפחות מספק) ובין המאפים המשתנים בשלב האפייה בלבד (ממולאים או אפויים עד שנעשים פריכים). הוא מציע שתי תשובות:

- א. גם בלחם חובת ברכת המזון מן התורה היא בשיעור קביעת סעודה שקבעו חז"ל.
 - ב. מדאורייתא יוצאים ידי חובת ברכת המזון גם בברכה מעין שלוש.
- כאמור, אנו נשוב ונבחן את האמירות הללו ביחידה 8.

השו"ע פוסק כשיטת הרא"ש. ברם, הביאור הלכה והפסקי תשובות אומרים שיש ללכת אחר סוג האדם. יש לבחון את שיעור השביעה של ילד קטן או אדם זקן, האוכלים מעט, בהתאם לשאר ילדים/זקנים. הוא אינו אומר שיש לחשוש לשיטת הראב"ד, אלא שגם הרא"ש מודה שהשיעור האובייקטיבי צריך להימדד בהתאם לסוג האדם שהוא, ולא לפי שיעור של סוג אחר של אדם.

על מה קובעים אחרים סעודה?

שלחן ערוך אורח חיים הלכות בציצת הפת, סעודה, וברכת המזון סימן קסח סעיף ו

פת הבאה בכיסנין, מברך עליו: בורא מיני מזונות, ולאחריו: ברכה אחת מעין שלש; ואם אכל ממנו שיעור שאחרים רגילים לקבוע עליו, אף על פי שהוא לא שבע ממנו, מברך עליו: המוציא וברכת המזון

מהו השיעור שאחרים רגילים לקבוע עליו סעודה?

ספר שבלי הלקט סדר ברכות סימן קנט

ופת הבאה בכיסנין אי קבע סעודתיה עילויה מברך עליהן המוציא ושלש ברכות ואי לא קבע סעודתיה עילויה מברך עליהן בורא מיני מזונות ... ופירוש סעודת קבע: השיב רבי אביגדור כהן צדק זצ"ל לר' בנימין אחי נר"ו כי קביעות סעודה האמורה בכובא דארעא ולחמניות ופת הבאה בכיסנין הוא סעודת הבקר והערב. לאפוקי אי אכיל להוא לאקראי בעלמא מברך עליהן בורא מיני מזונות

שבלי הלקט אומר שסעודת קבע זו ארוחת בוקר או ערב (בהנחה שאנשים רגילים לאכול שתי ארוחות ביום). לאור זאת הגר"ז מחשב כמה הוא שיעור קביעת סעודה:

שלחן ערוך הרב אורח חיים סימן קסח סעיף ח

שיעור קביעות סעודה האמור כאן כשיעור עומר לגולגולת לבי סעודות

המקור המפורש בו למנה יומית לאדם הוא עומר לאדם מן שקבלו במדבר בכל יום. את העומר חילקו לשתיים, בכדי שישמש מזון שתי סעודות. אם כך, שיעור סעודה הוא מחצית העומר. בהמשך נשוב לשיטה זו.

ברם, אנו מכירים את שיעור סעודה מהקשר הלכתי אחר:

אמרה התורה 'אל יצא איש ממקומו ביום השבת'. חז"ל למדו מכאן שאסור לאדם לצאת מתחום העיר בה הוא קבע את שבת השבת בכניסת השבת. 'תחום העיר' לענין הלכה זו הוא אלפיים אמה. אם כך, לאדם יש אלפיים אמה שמותר לו לסבוב את העיר, אסור לצאת מעבר לכך. אך ניתן להניח 'עירוב תחומין' בתוך שטח זה, ואזי נמדוד את אלפיים האמה מהמקום בו הניח את העירוב (ואם העיר השנייה נמצאת בתוך אלפיים האמה הללו, מותר לו להסתובב בכל העיר כולה). 'עירוב התחומין' הוא מזון שתי סעודות:

משנה מסכת עירובין פרק ח משנה ב

כמה הוא שיעור? מזון שתי סעודות לכל אחד, מזונו לחול ולא לשבת, דברי רבי מאיר, רבי יהודה אומר: לשבת ולא לחול, וזה מתכוונין להקל. רבי יוחנן בן ברוקה אומר: מככר בפונדיון מארבע סאין בסלע. רבי שמעון אומר: שתי ידות לככר משלש לקב

כבר בדברי התנאים נרמז שלא כל הסעודות שוות. מצד אחד, בשבת יושבים לאכול יותר ארוחות, פחות עסוקים, ומסתבר שבכל סעודה יש צורך בפחות אוכל. מצד שני, מתוך ברכת ה' במאכלי השבת ומתוך חיבת השבת של ישראל מאכלי השבת ערבים יותר, וכן כאשר יושבים לסעודה בלי הלחץ של טרדות השבוע, מסתבר שאנשים אוכלים יותר בסעודת השבת. המשנה אומרת שאין מחלוקת על מספר הסעודות, אך חלקו אם האומדן הוא לפי סעודת השבת או סעודת ימי המעשה, כאשר כל אחד מניח שהוא משער לפי הסעודה הקטנה יותר. לא ניכנס כאן לכל החשבון, אך נסמוך על דברי הגמרא ורש"י שלפנינו שלוש שיטות. ביחס למחלוקת רבי יוחנן בן ברוקה ורבי שמעון הגמרא אומרת:

תלמוד בבלי מסכת עירובין דף פב עמוד ב

תנא: וקרובים דבריהן להיות שוין למר - תשע, ולמר - תמני

כלומר, לפי רבי יוחנן בן ברוקה שיעור סעודה הוא 1/9 הקב, ולפי רבי שמעון שיעורו 1/8 מהקב. רש"י מסביר את שיטת רבי מאיר ורבי יהודה:

רש"י מסכת עירובין דף פב עמוד ב

השתא סלקא דעתך חצי קב הוי שתי סעודות

אם בחצי קב יש שתי סעודות, עולה שסעודה היא 1/4 הקב. בקב יש 24 ביצים (בהמשך, בעמוד 11, נסביר את הכלל "כאסקלב יגודו"), הרי שבחישוב לפי ביצים: לפי רבי מאיר ורבי יהודה שיעור סעודה לעניין עירוב הוא $24/4 = 6$ ביצים.

לפי רבי שמעון שיעור סעודה לעניין עירוב הוא $24/8=3$ ביצים.
לפי רבי יוחנן בן ברוקה שיעור סעודה לעניין עירוב הוא $24/9=2\frac{2}{3}$ ביצים.
ברם, הטור מחשב אחרת, ומסיק שמזון סעודה הוא 4 ביצים, ולכן פוסק:

טור אורח חיים הלכות עירובי תחומין סימן תט (אות ז)

כיצד עשיית עירוב? אם רוצה לילך בסוף התחום ולהחשיך שם ילך מבעוד יום ויניח שם פת מזון שתי סעודות כפי סעודות חול ... שיעור שתי סעודות בינוניות שהם שמונה ביצים

הבית יוסף מקשה על הטור שלכאורה שיטה זו אינה תואמת אף אחת מהשיטות שחישבנו לעיל. הב"ח מפנה לשיטת ר"ת (המובאת בתוספות עירובין דף פ), ולחשבון העולה מדברי רש"י (שם דף פב ע"ב ד"ה חציה לבית המנוגע), ממנה ניתן להסיק את החשבון הזה.

❖ הרחבות – כיצד מחשבים שפרס הוא 4 ביצים?

לא נסתבך בחשבונות במסגרת זו, אלא נסכם ונאמר:
לפי הטור עולה ששיעור סעודה הוא 4 ביצים. ברם הרי"ף והרמב"ם פוסקים:

רמב"ם הלכות עירובין פרק א הלכה ט

שיעורו שתי סעודות שהן כשמונה עשר גרוגרות שהן כששה ביצים בינוניות
הב"ח (שם בסימן תט אות ח) מסיק שיש מחלוקת בין הרמב"ם והרי"ף, הסוברים ששיעור סעודה הוא 3 ביצים, ובעלי התוספות (ר"ת, ר"י והטור) הסוברים ששיעור סעודה הוא 4 ביצים.
להלכה השלחן ערוך פוסק:

שלחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שסח סעיף ג

כמה הוא שיעור העירוב? שיעורו מזון שתי סעודות, שהם שמונה עשרה גרוגרות, שהם כששה ביצים, וי"א שהם כשמונה ביצים

הגר"א (ביאור הגר"א כאן) מסביר את החשבון ואומר ששיטת הטור היא טעות. למעשה המשנה ברורה (סימן שסח ס"ק יב) אומר שנכון להחמיר ולחשוש לשתי השיטות. נזכיר שוב שדיון זה הוא לעניין עירוב. בהמשך נבחן את המשמעות לעניין קביעת סעודה בברכות.

אם נסכם את האפשרויות להגדרת 'סעודה' שעלו לנו עד כה:
ניתן להשוות את שיעור הסעודה להגדרת 'סעודה' במדבר. סעודה זו היא 21.6 ביצים.
אם נלמד מהסעודה הדרושה להלכות עירובין ניתן לשער 6 ביצים (כרבי מאיר ורבי יהודה), 4 ביצים (כשיטת הטור), 3 ביצים (כשיטת רבי שמעון, פסיקת הרמב"ם רי"ף בית יוסף וגר"א) או $2\frac{2}{3}$ ביצים (כשיטת רבי יוחנן בן ברוקה).

כבר ראינו שהגר"ז מלאדי פוסק ששיעור סעודה לעניין פת הבאה בכיסנין היא מחצית של עומר לגולגולת. פוסקים רבים לומדים את השיעור הדרוש מהלכות עירובין:

תוספת יום הכיפורים מסכת יומא דף עט עמוד ב

פת הבאה בכסנין קי"ל באורח חיים סימן קס"ח דבאוכל שיעור שאחרים רגילים לקבוע מברך המוציא וברכת המזון. ונ"ל דהיינו מעלה מטה שיעור ג' או ד' ביצים, דהוי שיעור סעודה כדקי"ל לענין עירוב

אליה רבה סימן קסח ס"ק יז

כתב אור חדש [נוסחי הברכות הראשונות ברכת המוציא בהג"ה] שיעור בני אדם לקבוע עליו סעודה הוא ג' או ד' ביצים

מחצית השקל על שלחן ערוך אורח חיים סימן קסח סעיף ו

כתוב באחרונים שהוא שיעור ג' או ד' ביצים. והיינו משום דמבואר לקמן סימן שס"ח סעיף ג פלוגתא רש"י ורמב"ם בשיעור מזון שתי סעודות לעירוב, דלרמב"ם השיעור ששה ביצים. ולרש"י [בטור סימן תט קסג, ב] שמונה ביצים, אם כן ממילא סעודה אחת לרמב"ם ג' ביצים, ולרש"י ד' ביצים, וכיוון דהוא שיעור סעודה לכל חד כדאית ליה מיקרי 'קובעים עליו'

הגר"ח נאה חושש גם לשיטה שסעודה היא 6 ביצים, למרות שלעניין עירובין הוא פוסק ששיעורו 4 ביצים. מדוע? כפי שלמדנו במשנה, לעניין עירוב התנאים הקלו. לכן הוא אומר שגם אם נשער את שיעור הסעודה בדומה לעירוב, יש לחשוש לשיטה המחמירה ביותר בהקשר של עירובין. הגר"ח נאה מצרף לכך את הספק שאם שבע יש לברך, בכל מקרה, ובונה מדרג המורכב משילוב של שני הספקות הללו:

קצות השלחן סימן מח סעיף יח

- א. אם אוכל פחות מ-ד' ביצים בינוניות והוא שבע ממנו יברך על כזית לחם אחר תחילה, ואחר כך ברכת המזון.
 - ב. אם אוכל מכ-ד' ביצים עד ו' ביצים (ולא עד בכלל), והוא שבע ממנו, יברך המוציא וברכת המזון עליו לבדו. ואם לא שבע ממנו יברך בורא מיני מזונות ועל המחיה.
 - ג. אם אוכל מכשש ביצים עד חצי עשרון ולא עד בכלל, ולא שבע ממנו, יברך על כזית לחם אחר תחילה המוציא וברכת המזון.
 - ד. אם אוכל חצי עשרון, אף אם לא שבע ממנו, בטלה דעתו אצל כל אדם ומברך המוציא וברכת המזון עליו לבדו. שימו לב שחובת ברכת המזון חלה בשני מצבים שונים: 1. האדם שבע מהאכילה. 2. אכל כדי סעודה של אנשים אחרים.
- אך אם אכל פחות מ-ד' ביצים, יש ספק אם ניתן להתייחס לזה כסעודה, גם אם שבע באופן אישי. לכן אם אכל פחות מכך ושבע, הרי שנכנס לספק, ויש לאכול כזית פת בכדי לצאת מן הספק.
- אחרת – עד שש ביצים הוא סובר שאין לחשוש שחייב בברכת המזון. מעל חצי עישרון ודאי שחייב בברכת המזון בכל מקרה. תחום הספק, מבחינתו, הוא בין שש ביצים (סעודה לעניין עירוב לחומרה) וחצי עישרון (סעודה כפי שעם ישראל קיבל במן). לכן בתחום הזה אומר שיש ליטול ידיים על לחם אחר בכדי לצאת מן הספק.
- רבי ישועה שבאבו (תלמיד מובהק של הגינת ורדים, בן דורו של המגן אברהם) מוכיח שגם הטור לא התכוון לפסוק שסעודה היא 4 ביצים. לכן ברור לו שסעודה היא 3 ביצים, שפי שפוסקים רוב הראשונים לעניין עירוב. אף על פי כן הוא אומר שנכון יותר לירא שמיים לחשוש לשיטה הסוברת שסעודה היא 4 ביצים, ולעולם לא לאכול בין 3-4 ביצים:

שו"ת פרח שושן חלק אורח חיים כלל א סימן ד

כיון דלדעת הרי"ף והרמב"ם והרא"ש והרשב"א והמגיד משנה דשעור סעודה הוי ג' ביצים הכי נקטינן ולפי זה מי שאוכל שעור ג' ביצים מפת הבאה בכסנין וכדומה מברך עליה המוציא וג' ברכות. וירא שמים שרוצה להחמיר על עצמו לצאת ידי חובת רש"י ודעימיה לא יאכל אלא פחות מג' ביצים, ואם אכל כשיעור שלש יאכל עוד שעור ביצה רביעית ובוזה חייב אליבא דכ"ע ... ולכך ירא שמים לא יאכל אלא פחות מג' ביצים, או ד' ביצים דאז יברך המוציא וג' ברכות, ואף על גב דבפחות מג' ביצים יש בו ספיקא ג"כ כל שהוא יותר מכביצה, כמש"ל בשם מו"ח והרב פר"ח, מ"מ כבר הוכחנו דשעור סעודה לא הוי פחות מג' ביצים. והגם שידעתי אני ידעתי שאיני כדאי להכריע ואם הוא מספקא מה אני לבא אחריהם, מ"מ כיון שהדבר בספק מברך בורא מיני מזונות וברכה אחת מעין ג'

באופן דומה, כף החיים מכריע שאמנם שיעור סעודה הוא 3 ביצים (בהתאם למידת הנפח שהשתמשו בה בסביבתו – 54 'דרהם'), אף על פי כן אומר שעדיף לא לבחור לכתחילה לאכול את הכמות הזאת. במידה והתכוון לאכול יותר ולא הצליח יש סיבה נוספת לברך ברכת המזון: הרי הוא שבע!

כף החיים סימן קסח ס"ק מד

הנה השיעור של קביעות סעודה לא פירש, ודוחק גדול לומר שתלוי הדבר בהבחנת האדם כפי מה שהוא רואה באחרים. ויש ללמדו מדין עירוב, דהתם אמרינן דמזון סעודה אחת לבינוני הוא שיעור ג' ביצים של פת לדעת הרמב"ם, וד' ביצים לדעת הטור ולפי זה יש ליזהר שלא לאכול מפת הבאה בכסנין וכיוצא אלא או פחות מנ"ד דראה"ם (הנפח של 3 ביצים בדרהמים, מידת הנפח המקובלת אצל כף החיים), שלכולי עלמא אין צריך לברך המוציא אלא מיני מזונות, או ע"ב שלימות (נפח 4 ביצים) דלכולי עלמא צריך לברך 'המוציא'. אבל מנ"ד דראה"ם עד ע"א לא יאכל, שלא יכנס בספק ברכה. ואם כבר אכל נ"ד דראה"ם או יותר ואינו יכול להשלים ע"ב נראה שיברך ברכת המזון, לפי שסברת האומר ג' ביצים הביא השלחן ערוך בסימן שס"ח בסתם וכן סתם בסימן ת"ט סעיף ז' ... ומה שכתב הבית מאיר אות ט"ז דגם לכתחילה יכול לברך המוציא וברכת המזון על נ"ד דראה"ם, אין נראה כן מדברי הפוסקים, דכיוון דיש אומרים שיעור הסעודה הוא ע"ב, כיצד לכתחילה יכניס עצמו לבית הספק? ולא התירו אלא דווקא אם כבר אכל נ"ד, וגם יש עוד סניף אחר שלא יכול להשלים שכבר שבע, זהו שמברך ברכת המזון, אבל לכתחילה לא יאכל כי אם פחות מנ"ד ויברך מעין ג', או ע"ב ויברך על נטילת ידיים המוציא וברכת המזון

ערוך השלחן מתנגד לכל האומדנות הללו. הוא מסכים עם שלחן ערוך הרב, שיש לשער לפי עשירית האיפה, ותמה מדוע הגר"ז מלאדי מציע ספקות נוספים:

ערוך השלחן אורח חיים סימן קסח סעיף יז

מ"ש הגר"ז דעך שש ביצים אם לא שבע יברך בורא מיני מזונות, ואם הוא שבע יטול ידיו ויברך המוציא וברכת המזון, ומשש ולמעלה עד חצי עשרון אם אינו שבע יברך על לחם אחר, ע"ש, כל השיעורים הללו לא ידעתי, הלא הולכין אחר רוב העולם, וכיון שכתב בעצמו דחצי עשרון הוא שיעור סעודה לכל אדם, מה לנו עוד?

ערוך השלחן מבין שלפי האחרונים האומרים שמשערים לפי סעודת בוקר וערב, ממילא השיעור הוא חצי עשרון, זהו.

נעריך את השיעור לפי שיטה זו. הכלל הוא "כאסקלב יגודו". איפה מכילה שלושה סאים. שלושה סאים הם 18 קבים, 18 קבים הם 72 לוגים, 72 לוגים הם 432 ביצים. אם כך, באיפה יש 432 ביצים. עשירית האיפה, אם כן, היא 43.2 ביצים. מכיוון שמדובר אצלנו בארוחה אחת מתוך שתיים, עולה שבכל ארוחה מהארוחות של המן אכלו 1/20 מאיפה, דהיינו 21.6 ביצים. ביצה (לפי הגר"ח נאה) היא 57.6 סמ"ק. אם כך, הסעודה שאנו מדברים עליה, 21.6 ביצים, היא נפח של 1244 סמ"ק בקירוב. כלומר, לפי שיטה זו אין לברך ברכת המזון על פת הבאה בכיסנין אם לא אכל 1244 סמ"ק. הרב פיינשטיין אומר שלא יתכן שזו כוונת הפוסקים הללו:

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן לב

כמה אחרונים והגר"א מכללם חולקין (על שיעור ד' ביצים, וסוברים) שהוא כשיעור סעודה קבועה בערב ובקר, ובערוך השלחן סעיף ט"ז כתב שהוא חצי שיעור חלה.

אבל אי אפשר לומר כן, דשום אדם אינו אוכל ליטרא וחצי לחם לסעודה! אלא להגר"א ודעימיה הוא השיעור כאכילת אדם בינוני בכל מדינה ומדינה שעומדין, שיש מדינות שאוכלין מעט ויש שאוכלין הרבה, וגם בזקנים הוא כפי מדת אכילת זקן בינוני ובנערים בני י"ג וי"ד הם כבינוני מנער דשנים אלו

מזכיר ששיטה זו התחילה מדברי שיבולי הלקט, האומר שיש לשער לפי סעודת בוקר וערב. לכן הרב פיינשטיין אומר שהשיעור הוא לפי מה שמקובל באותו מקום כסעודת בוקר וערב, ולא לפי שיעור קבוע. בהמשך הרב פיינשטיין מסייג את דבריו עוד יותר, נשוב לדבריו אחרי הקדמות נוספות.

נסכם את הכיוונים הכלליים שלמדנו לפני שנעבור לדברי הפוסקים: המחלוקת המרכזית היא בין הראשונים והפוסקים האומרים שיש ללמוד את שיעור הסעודה מהסוגיה במסכת עירובין. לשיטתם יש לשער לפי שיעור קבוע, 3-4 ביצים, ואולי 6 ביצים. שבולי הלקט כותב שיש לשער לפי סעודת בוקר וערב. הגר"ז וערוך השלחן אומרים שהכוונה היא שיש ללמוד משיעור המן. לפי שיטה זו השיעור הוא מחצית עשירית האיפה, כלומר 1244 סמ"ק. הרב פיינשטיין (ויתכן שכך נשמע גם מהגר"א) אומר שלא יתכן שזו כוונתו, ולכן הוא אומר לשער לפי מה שרגילים באותה המדינה לשער את סעודת הבוקר והערב.

ניתן לזהות את שני הכיוונים הללו בדברי פוסקי דורנו. ברכת ה' (הספרדי) והפסקי תשובות (האשכנזי) מפרטים את השיעורים שיש לשער לפי אומדן קבוע:

ברכת ה' חלק ב פרק ב סעיף יד

יש אומרים ששיעור סעודת קבע של רוב בני אדם הוא חצי עשרון (1244 סמ"ק), ויש אומרים ששיעורו פרס, דהיינו שלוש ביצים (172.8 סמ"ק) או ארבע ביצים (230.4 סמ"ק). ומנהג הספרדים כסברא אחרונה. ולכתחילה יש להיזהר שלא לאכול ממיני פת הבאה בכיסנין כמות של 170 סמ"ק אלא אם כן דעתו לאכול 230 סמ"ק. ובדיעבד, כל שלא אכל 230 סמ"ק לא יברך ברכת המזון אלא ברכת מעין שלוש. והנהיגים לברך ברכת המזון כשאוכלים מהם כמות של 170 סמ"ק או יותר יש להם על מה שיסמוכו

המשנה ברורה אומר שעיקר הדין הוא כדברי הגר"א, שיש לשער לפי סעודת בוקר וערב, ברם אומר שנכון לחשוש לסוברים ששיעור סעודה הוא 4 ביצים:

משנה ברורה סימן קסח ס"ק כז

הנה לעניין עירובי תחומין בסימן שס"ח איתא דשיעור סעודה הוא ג' או ד' ביצים, וכתבו כמה אחרונים דהוא הדין כאן, חשיב בזה שיעור קביעת סעודה. אבל כמה אחרונים והגר"א מכללם חולקים וסוברים דאין לברך המוציא וברכת המזון, אלא כשיעור סעודה קבוע שהוא של ערב ובקר ... וכן נוטה יותר לשון השלחן ערוך. ומכל מקום לכתחילה טוב לחוש לדעת המחמירים שלא לאכול ד' ביצים

הפסקי תשובות מבין שכוונתו לשיעור שש ביצים:

פסקי תשובות אורח חיים סימן קסח אות ז

האוכל מיני מזונות עד קרוב לשיעור של ד' ביצים, שהוא 200 - 230 גרם, אינו מברך עליהם המוציא בכל ענין, ואפילו אוכלם כתחליף לסעודת שחרית, צהריים או ערבית וכדו', ונוהג כך בקביעות בכל יום ויום להסתפק במיני מזונות במקום סעודה קבועה, ואפילו אם אצלו זהו שיעור סעודה קבועה (דהיינו שגם כשאוכל פת גם כן אין אוכל יותר משיעור ד' ביצים), מכל מקום מברך בורא מיני מזונות וברכה אחת מעין שלש.

ולאכול שיעור ד' ביצים יש להימנע, אלא יטול ידיו לפת ויאכל כזית פת, ואחר כך יוכל לאכול מיני המזונות ויברך ברכת המזון, אבל המקילים לאכול יותר משיעור ד' ביצים כשיודעים שאין שבעים ממנו, כי בסעודה קבועה רגילים לאכול יותר, יש להם על מי לסמוך.

ואכילת מיני מזונות בשיעור ששה ביצים ויותר (345 גרם) אסורה לדברי הכל אלא אם כן יטול ידיו ויברך על נטילת ידיים והמוציא ולאחריה יברך ברכת המזון.

אך יש לזכור כי אין הדברים אמורים אלא במיני מזונות שהם בגדר 'פת הבאה בכסנין', אבל יש מיני מזונות שאפילו משביע עצמו בהם באכילת כמות מרובה ביותר, לעולם לא יברך עליהם המוציא וברהמ"ז, ומפורטים הם להלן בכמה מקומות בהמשך הסימן, וכמו"כ כל מיני תבשילים ודייסות מחמשת מיני דגן אין מברכים המוציא וברהמ"ז אפילו אוכל הרבה ושבע מהם.

הערה לגבי דברי הפסקי תשובות: שימו לב שהוא הכניס 'גרם'. עד כה השיעורים ששיערנו היו לפי סמ"ק. בהערות שם הוא מסביר מדוע הוא כותב כך:

פסקי תשובות הערות סימן קסח הערה 25

נוהגים לשער לפי נפח ... מצינו דיעות חלוקות אם יש לשער על ידי מיעוד היטב את כל החללים ... והנה לנידונינו שודאי עיקר שיקול הדעת לענין ברכת מזונות או המוציא תלוי בשיעור שביעה וקביעות סעודה, ובודאי אין אדם שבע מכיסיו אויר והחרירים, לכן אפשר לשער לאחר מיעוד כל החללים היטב, וכשממעכים היטב אין הבדל של יותר מכמה גרם בין שיעור הנפח למשקל

ואילו זאת הברכה מבין שכוונתו היא כדברי הרב פיינשטיין:

וזאת הברכה פרק ז עמוד 29 (אות ז)

עיקר הכרעת הפוסקים (בני אשכנז) היא כדעה השנייה, ששיעור קביעת סעודה נקבע לפי מה שאנשים רגילים לשבוע ממנו בזמן הזה

שם עמוד 31 (אות ח)

לפי השערותנו עד כמות של כ-230 גרם עוגה אין רגילים לקבוע סעודה באדם בינוני, ומברך 'מזונות'. וב-280 גרם עוגה הוא שיעור ודאי שקובעים עליו, ומברך 'המוציא'. ובין 230 ו-280 גרם יש בזה ספק, ויש להימנע מזה. אם אכל: אם שבע יברך ברכת המזון, ואם לא שבע יברך 'על המחיה'. וכל זה אמור באדם בינוני במדינתנו, אך לזקנים או ילדים וכדומה שיעור השביעה הוא לפי רגילותם

לסיכום:

את שיעור קביעת הסעודה ניתן ללמוד ממספר הקשרים שונים:

- בהנחה שאדם אוכל שתי סעודות ביום, 'שיעור סעודה' הוא חצי ממאכלו היומי של האדם. שיעור מאכל של אדם יכול להילמד מן המן שניתן לישראל במדבר. עומר לגולגולת, עשירית האיפה, לחלק לשני חלקים יוצאים 21.6 ביצים. כך פוסקים שיבולי הלקט, שו"ע הרב וערוך השלחן. לפי שיטה זו אין לברך ברכת המזון אם לא אכל 1244 סמ"ק. הרב פיינשטיין מקבל את השיטה הזו מבחינה עקרונית, אך לא לפרטית. הוא אומר שיש לשער לפי שיעור הסעודה המקובל באותו המקום. אל לנו לשוב למדבר ולבחון מה הם אכלו. יש לבחון מה אנשים רגילים לאכול בימינו, ולשער בהתאם!
- בכדי לערב עירוב תחומין יש להניח מזון שתי סעודות. בהקשר זה עולות מספר שיטות: לפי רש"י: לפי רבי מאיר ורבי יהודה – 6 ביצים. לפי רבי שמעון – 3 ביצים, וכך עולה מהריף והרמב"ם להלכה. לפי רבי יוחנן בן ברוקה – 2 ביצים. הטור מחשב את הסוגיה אחרת, ומסיק ששיעור סעודה הוא 4 ביצים. לעניין עירוב השו"ע מביא את הרמב"ם בסתם ואת הטור ב'יש אומרים'.

פוסקים רבים ראו בסוגיה זו את הבסיס לקביעת שיעור סעודה ביחס לפת הבאה בכיסנין: מחצית השקל, אליה רבה, פרי מגדים, רע"א ועוד.

הפרח שושן פוסק כך, ואומר שלכן אין לאכול בין 3-4 ביצים, מכיוון שזה מכניס לספק. בדומה לכך בכף החיים, למרות שאומר שאם אכל 3 ביצים ואינו מצליח לאכול יותר, יברך, שכן ודאי שהוא שבע!

לגר"ח נאה שיטה ייחודית: הוא אומר שלעניין עירובין הקלו, ולכן לעניין עירוב יש לשער 3-4 ביצים. אך גם התנאים שם מודים שקביעת סעודה בהקשר הלכתי 'חמור' יותר הוא 6 ביצים. מתוך כך הגר"ח נאה בונה מדרג: אך אם אכל פחות מ-ד' ביצים, יש ספק אם ניתן להתייחס לזה כסעודה, גם אם שבע באופן אישי. לכן אם אכל פחות מכך ושבע, הרי שנכנס לספק, ויש לאכול כזית פת בכדי לצאת מן הספק.

אחרת – עד שש ביצים הוא סובר שאין לחשוש שחייב בברכת המזון. מעל חצי עישרון ודאי שחייב בברכת המזון בכל מקרה. תחום הספק, מבחינתו, הוא בין שש ביצים (סעודה לעניין עירוב לחומרה) וחצי עישרון (סעודה כפי שעם ישראל קיבל במן). לכן בתחום הזה אומר שיש ליטול ידיים על לחם אחר בכדי לצאת מן הספק.

ברכת ה' פוסק בהתאם לכך, ואומר שיש לברך ברכת המזון החל מ-230 סמ"ק.

המשנה ברורה אומר לחשוש לסברה ששיעור שיעור סעודה הוא 4 ביצים, אך מעיקר הדין פוסק שיש לשער לפי סעודת בוקר וערב. הפסקי תשובות מבין שהכוונה היא ל-6 ביצים.

האם מצריפים את שאר האוכל לשיעור סעודה?

אדם אוכל 350 סמ"ק ופלים. לפי השיטות שלמדנו לעיל די מוסכם שעליו ליטול ידיים ולברך ברכת המזון (אפילו אם לא שבע). אך הדברים אינם כה פשוטים. מתוך 300 הסמ"ק הללו, בערך 100 סמ"ק שוקולד, ולא דגן! מצד שני, לכאורה זו דרך האכילה הרגילה של כל ארוחה. רוב הסעודות מבוססות על פחמימה, אך נספח אליה מרכיב תזונתי נוסף. כאשר אנו מחשבים את אכילת שיעור הסעודה מפת הבאה בכיסנין, האם יש לאמוד את הדגן בלבד, או את ה'סעודה' הנספחת אליו?

ברם, יתכן ותהיה הבחנה בין המאכל הנספח לפת, ובין מאכל שאוכלים באותה הזדמנות אך אינו נספח לו. לכאורה יש הבדל בין השוקולד שבנופל ובין תפוח שאדם אוכל מיד אחרי הוופל.

רבינו פרץ, בהגהותיו על הסמ"ק, מביא דוגמאות מחיי הקהילה בהם היו אוכלים שיעור סעודה של פת הבאה בכיסנין:

הגהות רבינו פרץ על ספר מצוות קטן מצוה קנא

אי קבע סעודתייהו עלייהו, כגון בליל פורים ובליל ברית מילה, אין לאוכלן בלא ברכת המוציא

במה מדובר? יתכן שמדובר בסעודה שעושים בליל פורים או בליל הברית. אם כך, סביר שהגישו מאכלים נוספים. אך יתכן ומדובר באכילה תוך כדי פעילות אחרת, בה מגישים פת הבאה בכיסנין בלבד. לפי האפשרות הראשונה סביר שה'סעודה' היא סעודה שכוללת מספר מאכלים שונים. לפי האפשרות השנייה סביר שהפת הבאה בכיסנין עומדת לעצמה.

המגן אברהם הבין כאפשרות הראשונה:

מגן אברהם בימן קסח ס"ק יג

נ"ל דאם הוא קבע סעודתו עליו, אף על פי שאכל עמו בשר ודברים אחרים, ואלו אכלו לבדו לא היה שבע ממנו, אפילו הכי מברך המוציא וג' ברכות. וכן משמע בגמרא "כל שאחרים קובעין עליו", וכן משמע קצת ... בסמ"ק, כתוב "בליל פורים ובליל ברית מילה", ומסתמא בפורים אין קובעין לבדם

המגן אברהם מבין שמשערים את כל הסעודה, ולא רק את הפת הבאה בכיסנין. כשם שאין רגילים לאכול לחם בלבד בסעודה, אלא אוכלים מאכלים נוספים המוסיפים לשובע, כך אין בהכרח ציפיה לשובע על פת הבאה בכיסנין בפני עצמה, אלא יש לשער את יתר המאכלים הנלווים אליה.

צריכים להבין את המשמעות של הדבר. לכאורה 230 סמ"ק זו כמות גדולה מאוד, ונראה שאכילת כמות כזו של פת הבאה בכיסנין היא אכן חריגה. אך מדברי המגן אברהם עולה שזה יכול להיות מצוי מאוד. לאור זאת, הרב פיינשטיין מזהיר שמי שלא נוטל ידיים בחתונה לא יאכל עוגות (קייקס):

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן לב

כאשר במדינה זו מברכת השי"ת רגילין לאכול הרבה דברים בסעודה וממעטין ממילא באכילת לחם, והמגן אברהם בס"ק י"ג כתב שהקביעות סעודה אם אכל עם בשר ודברים אחרים הוא כשיעור הפת כשאוכלין עם בשר ודברים אחרים, נמצא שבמדינה זו הוא שיעור קטן להרבה אנשים עוד פחות מג' ביצים, ולכן צריך לזהר בחתונה כשאנו רוצה ליטול ידיו ולאכול פת כדי שלא יצטרך לחכות עד גמר כל הסעודה בשביל זימון, שלפעמים נמשכת זמן רב, אבל רוצים

לאכול מה שיהיה שם משאר המינים, שלא יאכל המיני קייקס דיש עליהו תוריתא דנהמא, דאם יאכל אף מעט קייק הוא לפעמים כשיעור פת שאוכל בסעודה ... ולכן במדינה זו שמצד ריבוי המינים אוכלין רק מעט לחם אין לו לאכול מקייקס רק פחות מהפת שרגיל לאכול בסעודה שאוכל בשר ומינים אחרים וכשקשה לו לשער לא יאכל קייק אז

הרב פיינשטיין פותר את הבעיה על ידי אמירה שלא יאכלו עוגות. אך בפועל אנשים בקידוש הקהילתי אוכלים קרקרים ועוגות, וכן שאר מטעמים. הרב שטרנבוך נשאל אם יש להורות לרוב הציבור ליטול ידיים:

תשובות והנהגות כרך א סימן קפב

שאלה: בשבת בבוקר אוכלים מזונות ושבעים בצירוף עוד מאכלים אם חייבין בבהמ"ז במ"ב קס"ח (ס"ק כ"ד) מביא שאם אוכל מזונות עם דברים המלפתים בשיעור שאחרים רגילים לשבוע חייב בברכת המזון כיון ששבע ע"ש, ולפי זה תמוה למה מקילין ואוכלים מזונות עם טשולנט ועוד דברים עד ששבעים ולא מברכים ברכת המזון כדיון?

הטעם שנהגו להקל כשאוכלים מעט מזונות שאין בו להשביע ממנו גם לפת, ולכן אף שאוכל עוד הרבה דברים ושבע, אין חיוב ברכת המזון מן התורה, ויוצאין שפיר בברכת מעין ג'. אבל אם אוכל הדברים המלפתים ביחד עם המזונות ממש וודאי מצטרפים לשיעור שביעה, ונידונינו כשאוכל הדברים המלפתים בפני עצמם, שאז כיוון שלא שבע מפת לחוד, אין חייב מהתורה בברכת המזון...

ולע"ד נראה שמזונות לא תלוי בשביעה, אלא אם כן קובעין עליהן סעודה היינו שעיקר השביעה מהן, אבל האוכל מזונות וטשולנט ושבע לא צריך בהמ"ז, שצריך שעיקר הקביעות על המזונות אז דינו כפת, אבל כשאין המזונות העיקר לשבוע ממנו, אין לחשוש כלל שחייבין בבהמ"ז ... וזהו חידוש למעשה שיכול לאכול טשולנט ודגים עם מזונות ושבע ואינו חושש לברכת המזון כיון שאין עיקר קביעותו על מזונות

הרב שטרנבוך אומר שיש להבחין בין מאכלים הנאכלים יחד עם הפת הבאה בכיסנין, לבין מאכלים הנאכלים במקביל. לדוגמא: אם אדם אוכל מזונות כדי לצאת ידי חובת קידוש, ולאחר מכן אוכל צ'ולנט, אין קשר בין המזונות שאכל לבין הצ'ולנט. ברם, אם הוא אוכל דג מלוח על קרקר, כאן הקרקר משרת את הדג המלוח. נשער את אכילת "פת הבאה בכיסנין" לפי שיעור הדג עם הקרקר, אך לא נתחשב בצ'ולנט.

את העיקרון הזה קבע הגאון מליסא (הרב יעקב מליסא, בר הפלוגתא הגדול של 'קצות החושן בספרו 'נתיבות המשפט', כנגדו כתב הקצות את 'משובב נתיבות'. חיבר גם 'חוות דעת' על יורה דעה ו'דרך החיים' על אורח חיים) כדבר פשוט:

דרך החיים סימן ריט סעיף ג

אם אוכל שיעור שאחרים רגילין לקבוע סעודה דהיינו ג' או ד' ביצים ואפילו אם בזה לבדו ליכא שיעור רק שאכל עם פת זה דברים המלפתין כגון בשר וכיוצא בו ועם כולן היה שיעור שביעה מברך המוציא ובהמ"ז. אבל דבר שהוא אוכל בפני עצמו ולא ללפת לא מצטרף

לפי שיטה זו, כמובן שהשוקולד שבופל, וכן כל מילוי שבתוך פת הבאה בכיסנין, יחושב כחלק משיעור קביעת סעודה. מאכלים הנאכלים באותה עת, אך אינם קשורים לפת הבאה בכיסנין, לא יחושבו. ב'חזקת הברכה' מביא בשם הגרש"ז קולא דומה אך פחות רחבה מהקולא של דרך החיים:

וזאת הברכה פרק ז עמוד 32 (סעיף ב)

יש המורים שרק אם המין מאפה הוא דבר שרגילים לאכול עמו דברים המלפתים ... אך אין הם מצטרפים עם עוגות מתוקות שאין הדרך לאכול איתן מאכלים אחרים ואכלן בנפרד (כך הורה לי הגרש"ז אורבך). ויש מוסיפים שאף מין מאפה שרגילים ללפת במאכלים אחרים, אם הוא נאכל בנפרד ולא לפתו במאכלים אחרים, ואחר כך אכל שאר המאכלים בפני עצמם, אין אותם מאכלים מצטרפים עמו לשיעור (כן כתב בדרך החיים, וכך הורה לי הגרש"ז שיינברג). ויש מפוסקי זמננו שלא הסכימו לחילוקים הנ"ל, והורו שאף אם מין המאפה אינו דבר שרגילים ללפתו עם מאכלים אחרים, וגם אם אוכל את המאכלים בנפרד – מצרפים (כן הורה לי אחד מגדולי הדור, וכן דעת הגר"מ פיינשטיין)

הרב פיינשטיין פוסק שיש לחשוש ולא לאכול עוגות בחתונה, שמא העוגה מצטרפת לשאר המאכלים שאוכל. הגרש"ז אומר שלא שייך לצרף עוגה למאכלים אחרים, עוגה במהותה אינה נאכלת עם בשר דגים או חמין. הרב שיינברג הולך מעבר לכך, ואומר שאפילו קרקרים ודגים אינם מצטרפים אם הם נאכלים בנפרד (גם אם הם מתאימים להיאכל יחד).

ראוי לציין על העדות שהעיד חזקת הברכה על הגרש"ז, שהרב נויברט מעיד שהגרש"ז דומה לדרך החיים:

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשלז) חלק ב פרק נד ס"ק קלב

ושמעתי מהגרש"ז אורבך שליט"א, דאפשר שגם המשנה ברורה התכוון רק כאשר הבשר והדגים נאכלים יחד עם המזונות, ולא כשאוכלים תחילה רק מעט מהפת ויתר המאכלים אוכלים אחר כך בנפרד, דבזה גם להמשנה ברורה הם פטורות מנטילת ידיים

ערוך השלחן גם מתריע על עניין הקידושים, ומלמד זכות רחבה יותר:

ערוך השלחן אורח חיים סימן קסח סעיף יח

ודע שכמה גדולים צעקו ככרוכיא על מה שנתפשט בדורינו בכל המדינה שבעת איזה שמחה עורכים שלחן עם כמה מיני דגים וכמה מיני בשר ואוכלים עם פת הבאה בכיסנין ואוכלים בלא נטילת ידיים ובלא המוציא וברכת המזון אלא בברכת מזונות ולבסוף על המחיה ואוכלים הרבה מאד מהגלוסקאות ... ואין שום ספק בזה דצריכין ליטול ידיהם והמוציא וברכת המזון. ואפילו אם יזהרו שלא לאכול הרבה מהפת, מכל מקום הא לדעת הגדולים שבסעיף הקודם אם שבעו מהלפתן חייבים ליטול ידיהם וכו' אף כשאוכלים מעט פת ובוודאי כד' ביצים אוכלים. ורק מעט מהיראים נזהרים בישבם על שלחן כזה לבלי לאכול הרבה או שנוטלים ידיהם ומברכים המוציא על פת סתם, אבל רוב המון ישראל אין שומרים עצמם מזה, על כן בוודאי חלילה לעשות כן, אך אין בידינו למחות כידוע וכדי ללמד קצת זכות נלע"ד קולא מלשון הרי"ף בעניין זה, שכתב בזה הלשון: מסקנה, היכא דאכל לה בתורת כיסנין מברך בורא מיני מזונות וכו' והיכא דאכל לה בתורת קביעותא מברך עליה המוציא וג' ברכות עכ"ל ומשמע מלשונו דאינו תלוי בשיעור קביעת הסעודה, אלא באופן האכילה, בין ההכנה לאכילת עראי ובין ההכנה לאכילת קבע, וזה ידוע שבאכילת סעודה גמורה פושטין הבגדים העליונים ויושבים סביב השלחן, אבל באכילת אלו חוטפין ואוכלין כמה שהן בלי הכנה, ויש אוכלין מעומד ומהלך כידוע, וסוברים דזה לא מקרי קביעת סעודה ... וכל ירא אלקים ירחק עצמו מזה והוא רחום יכפר עון

כדי ללמד זכות, ערוך השלחן מציע שאין די בשיעור קביעות סעודה, אלא בקביעת הסעודה. הוא אומר שאם אדם מסתובב בקידוש, מתהלך בו ואינו מתיישב לאכול, אכילה זו לעולם לא תיחשב כקביעת סעודה, מכיוון שהאדם לא קבע אותה כסעודה. נראה שגם דעת ערוך השלחן אינה נוחה מכך, ונראה שבפועל נכון להימנע מלסמוך על רעיון זה. וכן מעיד השש"כ בשם הגרש"ז:

שמירת שבת כהלכתה חלק ב פרק נד הערה סה

שמעתי מהגרש"ז אויערבך דיש להסתפק לגבי מה שנוהגים לקדש בבית הכנסת אחרי התפילה בשבת ויום טוב ואוכלים מיני מזונות וקוגל ושאר דברים, דכיוון שאוכלים בדרך ארעית אם זה נחשב לקביעת סעודה לחייב בברכת המזון (ומידידי שמעתי בשם רבותיו שלכן הנהיגו לאכול קוגל, שאין לו צורת הפת, ולכן לעולם לא יתחייב בברכת המזון).

ברם, חשוב לציין שערוך השלחן חולק על המגן אברהם, ודוחה את ראייתו מהתוספות והסמ"ק:

ערוך השלחן אורח חיים סימן קסח סעיף יז

הם דברים שאין להם שיעור, וכמה עשירים שמאכלם הרבה תבשילין טובים ואוכלים פת כל שהוא ומאי שיעורא דד' ביצים לזה? ואי משום שהוא שבע, הרי זה כמי ששבע בפירות, ואיזה עניין הוא להמוציא וברכת המזון? ולכן נלע"ד דצריכים לשער בהפת בלבד. ובראשונים לא נמצא דבר זה. והמגן אברהם הביא ראיה מתוספות וסמ"ק שכתבו על לחמניות דקבעו עליהו כמו בפורים, ודייק מזה דפורים אין אוכלין פת בלבד, תמיהני, דאטו לעניין זה קאמרי? הם אמרו רק דבפורים הדרך לקבוע סעודה על לחמניות, מפני שבכל השנה אין מדרך לקבוע עליהם, ומה עניין זה לזה?

הרב פיינשטיין דוחה את טענת ערוך השלחן:

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן לב

ואף שבערוך השלחן סעיף י"ז מסיק דצריכין לשער בפת בלבד, לא מסתבר זה דהרי גם בדורות הקודמים אכלו בהסעודות בשר וכמה מיני ליפתן והיתה שביעתם גם בצרוף כל המינים ולא אכלו מן הלחם לבד כדי שביעה

וזאת הברכה פרק ד עמוד 32 (סעיף ג)

אדם האוכל כזית פת הבאה בכיסנין נכנס לספק חיוב ברכת המוציא אם אוכל עמה עוד מאכלים בשיעור שרגילים לשבוע מהכל יחד. לכן יש להיזהר במקרה כזה לאכול פחות מהכמות המשווערת שאנשים שבעים ממנה.

כל זאת למנהג בני אשכנז. אך פוסקי ספרד דוחים את דברי המגן אברהם:

ברכי יוסף אורח חיים סימן קסח אות ו

אם קבע סעודתו על כסנין, אף שאכל בשר עמו ודברים אחרים, ואלו אכלו לבדו לא היה שבע ממנו, אפילו הכי מברך המוציא וג' ברכות. הרב מגן אברהם ס"ק י"ג. והמעין יראה שאין ראיותיו מכריעות

כף החיים סימן קסח ס"ק מז

גם לשון הטור והשלחן ערוך לא משמע הכי, שכתבו ואם אכל ממנו שיעור וכו', משמע דדווקא אכילת השיעור תהיה ממנו ולא בהצטרפות דבר אחר עמו ... ועל כן אף על גב דיש פוסקים שכתבו כדברי המגן אברהם, אין העולם נוהגין כן, אלא כדמשמע מסתמיות הטור והשלחן ערוך

ילקוט יוסף נטילת ידים וברכות סימן קסח סעיף י

הקובע סעודתו על פת הבאה בכיסנין, ובצירוף הבשר וכו' אכל שיעור ע"ב דרחם, לא חשיב כקובע סעודה על פת הבאה בכיסנין, שאין לצרף לשיעור זה מאכלים אחרים

בשער הציון קושר בין הדיון הקודם ובין הדיון הנוכחי:

משנה ברורה סימן קסח ס"ק כד

והנה לענין עירובי תחומין בסימן שס"ח איתא דשיעור סעודה הוא ג' או ד' ביצים, וכתבו כמה אחרונים דהוא הדין כאן חשיב בזה שיעור קביעת סעודה. אבל כמה אחרונים, והגר"א מכללם, חולקים וסוברים דאין לברך המוציא וברכת המזון אלא כשיעור סעודה קבוע שהוא של ערב ובקר

שער הציון סימן קסח ס"ק יט (הערה על המשנה ברורה ס"ק כד)

כן מוכח ממגן אברהם ושאר אחרונים דחלקו בין אם אכלן לבדו או עם דברים אחרים וכנ"ל, והיינו על כרחו לא כפי שיעור עירוב, דהתם משערין לעולם באכילה עם לפתן ולא לבדו

לא סביר להשוות את המידות למידות של עירובין, ולא את הגדרים. כך מוכיח המשנה ברורה שהמגן אברהם סובר שאין להשוות את שיעור הסעודה לשיעור עירוב.

לסיכום:

המגן אברהם, על סמך הבנה בדברי רבינו פרץ, מבין שמשערים את שיעור הסעודה לפי הסעודה כולה, ולא רק לפי הפת הבאה בכיסנין שאוכל במסגרתה. הרב פיינשטיין מזהיר את מי שלא נוטל ידיים בסעודות גדולות שיימנע מאכילת פת הבאה בכיסנין. פוסקי אשכנז חוששים לשיטה זו, אך מגדירים אותה באופנים מעט שונים: הרב פיינשטיין פוסק שיש לחשוש ולא לאכול עוגות בחתונה, שמא העוגה מצטרפת לשאר המאכלים שאוכל. הגרש"ז אומר שלא שייך לצרף עוגה למאכלים אחרים, עוגה במהותה אינה נאכלת עם בשר דגים או חמין. הרב שיינברג הולך מעבר לכך, ואומר שאפילו קרקרים ודגים אינם מצטרפים אם הם נאכלים בנפרד (גם אם הם מתאימים להיאכל יחד). ללמד זכות, ערוך השלחן מציע שאין די בשיעור קביעת סעודה, אלא בקביעת הסעודה. הוא אומר שאם אדם מסתובב בקידוש, מתהלך בו ואינו מתיישב לאכול, אכילה זו לעולם לא תיחשב כקביעת סעודה, מכיוון שהאדם לא קבע אותה כסעודה. נראה שגם דעת ערוך השלחן אינה נוחה מכך, ונראה שבפועל נכון להימנע מלסמוך על דבריו. לעומתם, פוסקי עדות המזרח דוחים את דברי המגן אברהם: ברכי יוסף, כף החיים וילקוט יוסף אינם פוסקים כדבריו.

טעות בהערכה

עד כה הנחנו שלאדם יש כוונה לאכול כמות מסוימת, והשאלה הייתה אם על כמות זו יש לברך 'מזונות' או 'המוציא'.

מה הדין אם תכנן אחרת?

רא"ש על מסכת ברכות פרק ו אות ל

ואם מתחלה היה דעתו לאכול מעט ובירך בורא מיני מזונות ואחר כך אכל כשיעור שאחרים קובעין עליו מברך ג' ברכות, אף על פי שלא בירך המוציא תחלה

שלחן ערוך אורח חיים סימן קסח סעיף ו

פת הבאה בכיסנין, מברך עליו: בורא מיני מזונות, ולאחריו: ברכה אחת מעין שלש; ואם אכל ממנו שיעור שאחרים רגילים לקבוע עליו, אף על פי שהוא לא שבע ממנו, מברך עליו: המוציא וברכת המזון; ואם מתחלה היה בדעתו לאכול ממנו מעט, וברך: בורא מיני מזונות, ואחר כך אכל שיעור שאחרים קובעים עליו, יברך עליו ברכת המזון, אף על פי שלא ברך המוציא תחלה

השלחן ערוך פוסק כרא"ש, שאם בסוף הסעודה ראה שאכל יותר משיעור סעודה, יברך ברכת המזון. אם התחיל לאכול, ותוך כדי אכילה רואה שהוא עתיד לאכול כשיעור סעודה, האם עליו לעצור וליטול ידיים לפני שימשיך לאכול?

מגן אברהם סימן קסח ס"ק יד

משמע אף על גב דנמלך באמצע לאכול יותר א"צ לברך המוציא דהא לית ביה שיעורא בנותר

אם אדם התחיל לאכול פת הבאה בכיסנין, ואז שם לב שהוא רעב ומתכוון לאכול מכאן והלאה שיעור סעודה, ודאי שעליו לעצור וליטול ידיים. זה שהוא התחיל לאכול ללא נטילת ידיים לא פוטר אותו מנטילת ידיים כעת. אך אם אכל חצי שיעור סעודה, ואז זיהה שמעתה והלאה עומד לאכול פחות משיעור סעודה, לא ייטול ידיו כעת, שכן נטילת ידיים וברכת המוציא צריכה להיות על שיעור סעודה שעתיד לאכול, ומה שכבר אכל אינו מצטרף.

המשנה ברורה מפרט מעט יותר:

משנה ברורה סימן קסח ס"ק כו

המוציא אין צריך לברך על מה שנמלך לאכול, כיוון דאין במה שמונח לפניו אחר שנמלך שיעור קביעת סעודה אלא ביחד עם מה שאכל כבר. ואם באמת יש שיעור קביעת סעודה במה שלא אכל עדיין, צריך ליטול ידיו ולברך המוציא ועל נטילת ידיים וברכת המזון

הרב פיינשטיין נשאל על מצב הפוך. אם אדם בירך 'המוציא' על דייסה, עליו לחזור ולברך 'מזונות', שכן דייסה אינה מצדיקה ברכת 'המוציא'. מהו הדין אם התכוון לקבוע סעודה על קרקרים, ותוך כדי ראה שאינו רעב כל כך, ובעצם לא יאכל שיעור סעודה, אלא רק עוד כמה קרקרים. האם כעת עליו לברך 'מזונות'?

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ב סימן נד

ומה שנשתפק כתר"ה בקבע סעודתו על פת הבאה בכיסנין ובירך המוציא ואחר שהתחיל לאכול מעט נמלך שלא לאכול שיעור קביעות סעודה אם יצטרך לברך בורא מיני מזונות, או שנפטר בהמוציא שבירך? נראה לע"ד דכיוון שבשעה שבירך המוציא היה כדין, נפטר גם מה שאכל אחר שנמלך שלא לקבוע סעודה בהמוציא שבירך. דהא בעצם הרי הוא בשם לחם ופת, כיוון דמועיל קביעות סעודה עליה, ורק משום שליכא עליו חשיבות כל כך לא קבעו עליו ברכת המוציא ... וממילא אם בדיעבד נמי לא יצא בברכת המוציא אינו משום שאין לו שייכות להמוציא, דהא הוא בשם לחם, אלא משום שהוא כלבטלה על היתרון שיש בהמוציא נגד בורא מיני מזונות ... הוא רק כשבשעה שבירך לא היה בחשיבות דלחם והיה לבטלה, אבל כיוון שבשעה שבירך היה על דעת קביעות סעודה, שהיה אז בחשיבות לחם, ובירך שפיר 'המוציא', ולא הוי זה לבטלה, נפטר ממילא אף שבתוך האכילה נסתלק ממנו המעלה דלחם ... ואף שאין לי לעת עתה ראיה מפורשת, מסתבר כן

הפת הבאה בכיסנין היא פת, אך לא רגילים לקבוע עליה סעודה, ולכן אין לברך עליה 'המוציא'. אך אם בעת שבירך 'המוציא' התכוון לקבוע עליה סעודה, זו הייתה הברכה הנכונה, ועל כן לא יברך 'מזונות' גם אם לא מצליח לאכול שיעור סעודה.

היה מקום להכניס שיקול נוסף: אם האדם משביע את רעבונו ללא אכילת שיעור סעודה הקבוע, הרי שבלאו הכי הוא נכנס לספק שמא עליו לברך 'המוציא' על אכילת השיעור שמשביע את רעבונו.

רבנות – שו"ע סימן רח

לסיכום:

ברכה אחרונה על פת הבאה בכיסנין

רש"י והריף כותבים שאין מברכים "כלל" אחרי אכילת פת הבאה בכיסנין. רש"י, במקום אחר, מסביר שכאשר הוא אומר שלא מברכים ברכה אחרונה, כוונתו שמברכים 'בורא נפשות', שאינה מכילה את המאפיינים של ברכת המזון, ולכן זה נקרא 'לא לברך'. כך גם פוסק תר"י, שיש לברך 'בורא נפשות'. הרשב"א, בעלי התוספות ועוד פוסקים שיש לברך ברכה אחת מעין שלוש, וכך פוסק השו"ע.

אכל פת הבאה בכיסנין ושבע

מלשון הגמרא ניתן לדייק שרוב הונא לא בירך ברכת המזון מכיוון שלא שבע. דבר זה מעלה את השאלה: אילו היה אוכל כמות שמשביעה אותו, אך אינה שיעור סעודה שנקבע על ידי חז"ל, האם יש לברך על כך ברכת המזון? למדנו שלוש שיטות בראשונים:

- ד. רמב"ם: קביעת סעודה נקבעת לפי הכמות האישית הדרושה.
- ה. רבינו משה שפוסק הרא"ש: הכמות שאחרים קובעים עליה סעודה היא הקובעת.
- ו. ראב"ד: שניהם יכולים לקבוע: השיעור האיש, או מה שאחרים קובעים עליו סעודה.

רע"א מקשה על שיטת הרא"ש: נאמר בתורה "ואכלת ושבעת וברכת". לכאורה אם שבע על דבר הנחשב פת (כפת הבאה בכיסנין), עליו לברך ברכת המזון מן התורה!

יש לציין שהוא מניח שחובת ברכת המזון על פת הבאה בכיסנין היא מן התורה. בפרק הקודם הפרי מגדים הבחין בין המאפים שעיסתם שונה מעיסת לחם (בלילה רכה או מתוקה), שיש להכריע שברכת המזון שלהם דרבנן (לכל הפחות מספק) ובין המאפים המשתנים בשלב האפייה בלבד (ממולאים או אפויים עד שנעשים פריכים). הוא מציע שתי תשובות:

- ג. גם בלחם חובת ברכת המזון מן התורה היא בשיעור קביעת סעודה שקבעו חז"ל.
 - ד. מדאורייתא יוצאים ידי חובת ברכת המזון גם בברכה מעין שלוש.
- כאמור, אנו נשוב ונבחן את האמירות הללו ביחידה 8.

השו"ע פוסק כשיטת הרא"ש.

ברם, הביאור הלכה והפסקי תשובות אומרים שיש ללכת אחר סוג האדם. יש לבחון את שיעור השביעה של ילד קטן או אדם זקן, האוכלים מעט, בהתאם לשאר ילדים/זקנים. הוא אינו אומר שיש לחשוש לשיטת הראב"ד, אלא שגם הרא"ש מודה שהשיעור האובייקטיבי צריך להימדד בהתאם לסוג האדם שהוא, ולא לפי שיעור של סוג אחר של אדם.

על מה קובעים אחרים סעודה?

את שיעור קביעת הסעודה ניתן ללמוד ממספר הקשרים שונים:

- א. בהנחה שאדם אוכל שתי סעודות ביום, 'שיעור סעודה' הוא חצי ממאכלו היומי של האדם. שיעור מאכל של אדם יכול להילמד מן המן שניתן לישראל במדבר. עומר לגולגולת, עשירית האיפה, לחלק לשני חלקים יוצאים 21.6 ביצים. כך פוסקים שיבולי הלקט, שו"ע הרב וערוך השלחן. לפי שיטה זו אין לברך ברכת המזון אם לא אכל 1244 סמ"ק. הרב פיינשטיין מקבל את השיטה הזו מבחינה עקרונית, אך לא לפרטית. הוא אומר שיש לשער לפי שיעור הסעודה המקובל באותו המקום. אל לנו לשוב למדבר ולבחון מה הם אכלו. יש לבחון מה אנשים רגילים לאכול בימינו, ולשער בהתאם!
- ב. בכדי לערב עירוב תחומין יש להניח מזון שתי סעודות. בהקשר זה עולות מספר שיטות: לפי רש"י: לפי רבי מאיר ורבי יהודה – 6 ביצים. לפי רבי שמעון – 3 ביצים, וכך עולה מהרי"ף והרמב"ם להלכה. לפי רבי יוחנן בן ברוקה – 2 ביצים. הטור מחשב את הסוגיה אחרת, ומסיק ששיעור סעודה הוא 4 ביצים. לעניין עירוב השו"ע מביא את הרמב"ם בסתם ואת הטור ב'יש אומרים'.
- פוסקים רבים ראו בסוגיה זו את הבסיס לקביעת שיעור סעודה ביחס לפת הבאה בכיסנין: מחצית השקל, אליה רבה, פרי מגדים, רע"א ועוד.
- הפרח שושן פוסק כך, ואומר שלכן אין לאכול בין 3-4 ביצים, מכיוון שזה מכניס לספק. בדומה לכך בכף החיים, למרות שאומר שאם אכל 3 ביצים ואינו מצליח לאכול יותר, יברך, שכן ודאי שהוא שבע!
- לגר"ח נאה שיטה ייחודית: הוא אומר שלעניין עירובין הקלו, ולכן לעניין עירוב יש לשער 3-4 ביצים. אך גם התנאים שם מודים שקביעת סעודה בהקשר הלכתי 'חמור' יותר הוא 6 ביצים. מתוך כך הגר"ח נאה בונה מדרג: אך אם אכל פחות מ-ד' ביצים, יש ספק אם ניתן להתייחס לזה כסעודה, גם אם שבע באופן אישי. לכן אם אכל פחות מכך ושבע, הרי שנכנס לספק, ויש לאכול כזית פת בכדי לצאת מן הספק.
- אחרת – עד שש ביצים הוא סובר שאין לחשוש שחייב בברכת המזון. מעל חצי עישרון ודאי שחייב בברכת המזון בכל מקרה. תחום הספק, מבחינתו, הוא בין שש ביצים (סעודה לעניין עירוב לחומרה) וחצי עישרון (סעודה כפי שעם ישראל קיבל במן). לכן בתחום הזה אומר שיש ליטול ידיים על לחם אחר בכדי לצאת מן הספק.
- ברכת ה' פוסק בהתאם לכך, ואומר שיש לברך ברכת המזון החל מ-230 סמ"ק.
- המשנה ברורה אומר לחשוש לסברה ששיעור ששיעור סעודה הוא 4 ביצים, אך מעיקר הדין פוסק שיש לשער לפי סעודת בוקר וערב. הפסקי תשובות מבין שהכוונה היא ל-6 ביצים.

האם מצרפים את המאכלים הנספחים לכדי קביעת סעודה?

המגן אברהם, על סמך הבנה בדברי רבינו פרץ, מבין שמשערים את שיעור הסעודה לפי הסעודה כולה, ולא רק לפי הפת הבאה בכיסנין שאוכל במסגרתה. הרב פיינשטיין מזהיר את מי שלא נוטל ידיים בסעודות גדולות שיימנע מאכילת פת הבאה בכיסנין. פוסקי אשכנז חוששים לשיטה זו, אך מגדירים אותה באופנים מעט שונים:

הרב פיינשטיין פוסק שיש לחשוש ולא לאכול עוגות בחתונה, שמא העוגה מצטרפת לשאר המאכלים שאוכל. הגרש"ז אומר שלא שייך לצרף עוגה למאכלים אחרים, עוגה במהותה אינה נאכלת עם בשר דגים או חמין. הרב שיינברג הולך מעבר לכך, ואומר שאפילו קרקרים ודגים אינם מצטרפים אם הם נאכלים בנפרד (גם אם הם מתאימים להיאכל יחד). ללמד זכות, ערוך השלחן מציע שאין די בשיעור קביעות סעודה, אלא בקביעת הסעודה. הוא אומר שאם אדם מסתובב בקידוש, מתהלך בו ואינו מתיישב לאכול, אכילה זו לעולם לא תיחשב כקביעת סעודה, מכיוון שהאדם לא קבע אותה כסעודה. נראה שגם דעת ערוך השלחן אינה נוחה מכך, ונראה שבפועל נכון להימנע מלסמוך על דבריו. לעומתם, פוסקי עדות המזרח דוחים את דברי המגן אברהם: ברכי יוסף, כף החיים וילקוט יוסף אינם פוסקים כדבריו.

טעות בהערכה

השלחן ערוך (אורח חיים סימן קסח סעיף ו) בשם הרא"ש פוסק שאם התכוון לאכול כמות קטנה יותר, ולבסוף אכל יותר משיעור קביעת סעודה, עליו לברך ברכת המזון, למרות שלא בירך 'המוציא' בתחילת האכילה. התחיל לאכול, ותוך כדי אכילה רואה שיאכל עוד, ובסך הכל יצא שיאכל יותר משיעור קביעת סעודה: המגן אברהם ומשנה ברורה פוסקים שאם מעתה יאכל שיעור קביעת סעודה, עליו ליטול ידיים ולברך 'המוציא'. אך אם שיעור האכילה מעתה הוא פחות משיעור קביעת סעודה, אין הצדקה לברך בשלב זה ברכה נוספת. הרב פיינשטיין נשאל על אדם שחשב שיאכל שיעור סעודה, ולבסוף ראה שעניו היו גדולות מבטנו, ובעצם הוא לא יצליח לאכול שיעור סעודה. הרב פיינשטיין אומר שמכיוון שהפת הבאה בכיסנין היא 'פת', ובשעה שהתחיל לאכול התכוון לאכול שיעור סעודה, ברכת 'המוציא' הייתה הברכה הנכונה באותה העת, ולכן אין לחזור ולברך 'מזונות'. היה מקום לצרף שיקול נוסף: אם הוא שבע על כמות קטנה יותר, הרי שנכנס לספק שמא היה חייב ליטול ידיים ולברך 'המוציא'. אם כן, ודאי שאין לו לברך ברכה נוספת כאשר יש ספק שמא בירך את הברכה הנכונה!

ביחידה זו למדנו על 'פת הבאה בכיסנין'. בכך השלמנו את הלימוד על הכנת הדגן באופנים שונים. ביחידה הבאה נעסוק בחלה המאבדת את ברכתה אחר שנאפתה.